

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SARIKAMIŞ'TAN YAPILAN HAYVAN SEVKLERİNİN
REFAH YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Zir. Müh. Ümmügül YILDIZ
Zootekni Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Mustafa SAATCI

2007-KARS

Önsöz

İnsanoğlu, yabani hayvanları çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için evcilleştirmiştir. Önceleri sadece kendi ihtiyacını karşılamaya yönelik olan hayvancılık uğraşları zamanla geçim kaynağı haline gelmiştir. Hayvanlardan elde edilen ürünlerin önem kazanmasıyla birlikte hayvancılık insanlık tarihinde bir sektör haline gelmiştir. Özellikle tarıma elverişli olmayan bölgelerde insanların geçim kaynaklarının başında hayvancılık gelmektedir. İnsanların besin olarak değerlendiremedikleri maddelerin hayvanların tüketimiyle insanların tüketebilecekleri besin haline dönüşmesi bu sektörün başta gelen nedenlerinden biridir.

İnsanlar evcilleştirmeye çevrelerindeki yaban hayvanlarla başlamışlardır. Sahip oldukları evcil hayvanları değişik nedenlerle değişik bölgelere götürmüşlerdir. Ayrıca, medeniyet ve kültürün gelişmesiyle beraber değişik nedenlerle hayvanlar buldukları yerlerden başka yerlere nakledilmişlerdir. Bu nedenlerin başında hayvanların daha iyi beslenmelerini sağlayacak bitki örtüsü ve iklimle sahip yerlere götürme, başka bölgelerde bulunan hayvanlardan daha fazla ürün elde edebilme, elindeki hayvanların fazlasını ihtiyaç duyulan bölgelere götürüp pazarlama gibi nedenler gelmektedir. Sektör geliştikçe nakil sebepleri artmıştır.

Ulaşım ilk zamanlarda hayvanlar yürütülerek yapılırken zamanla araçlar vasıtasıyla yapılmaya başlanmıştır. Geçtiğimiz yıllar içinde ortaya çıkan ve hızlı bir gelişim gösteren 'hayvan refahı' kavramı hayvan nakillerini de kapsar duruma gelince, bu sektörde de bir takım değişiklikler ve düzenlemeler olmuştur.

Çok yakın bir gelecekte nakli gerçekleştirilen hayvanların, naklin her aşamasında refah yönünden de değerlendirmeye alınacak olmaları, bahsi geçen konunun önemini artırmaktadır.

Yüksek Lisans öğrenimim ve tez çalışmalarım süresince göstermiş olduğu ilgi ve yardımlarından dolayı yüksek lisans danışmanım Doç. Dr. Mustafa SAATCI'ya, yüksek lisans öğrenimim boyunca destek ve teşviklerini gördüğüm Kafkas Üniversitesi Zootekni Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Ali Rıza AKSOY, öğretim üyeleri Doç.Dr. Turgut KIRMIZIBAYRAK, Yrd. Doç. Dr. Muammer TİLKİ, Arş. Gör. Serpil ADIGÜZEL, Arş. Gör. Mehmet SARI, yüksek lisans öğrencisi Funda AYAKYAY ve mesai arkadaşım Hayrettin ÇOLAK'a teşekkür ederim.

Tablo ve Şekil Dizini

Tablo 1. Türkiye, Kars ve Sarıkamış'ın hayvan varlığı.....	1
Tablo 2. Nakil aracında hayvanlara ayrılacak alan.....	3
Tablo 3. 2004-2006 yıllarında Sarıkamış'tan yapılan sevkler.....	20
Tablo 4. Yıllar itibariyle sevk edilen hayvanlar.....	20
Tablo 5. Aylara göre yapılan sevklerdeki hayvan sayısı.....	21
Tablo 6. Mevsimlere göre sevklerdeki hayvan sayıları.....	22
Tablo 7. Sevk nedeni.....	22
Tablo 8. Yapılan sevklerin ay ve sebep olarak incelenmesi.....	23
Tablo 9. Mevsimlere göre sevk sebepleri.....	24
Tablo 10. Yıllar itibariyle sevk yapılan iller ve hayvan sayıları.....	26
Tablo 11. 2004-2006 yılları arasında yapılan sevklerin coğrafi bölgelere göre dağılımı.....	27
Tablo 12. Yapılan sevklerde hayvan başına düşen alan.....	27
Tablo 13. Yapılan sevklerin mesafe olarak değerlendirilmesi.....	28
Tablo 14. Yapılan sevklerin süre olarak değerlendirilmesi.....	28
Tablo 15. Bazı anket sorularına verilen cevap yüzdesi.....	30
Şekil 1. Dezenfeksiyon belgesi.....	10
Şekil 2. Menşe şahadetnamesi.....	11
Şekil 3. Yurtiçi veteriner sağlık raporu.....	13
Şekil 4. Uygunsuz durumda sevk edilen hayvanlar.....	25
Şekil 5. Sevkiyatta kullanılan 17.3 m ² 'lik kamyon.....	31

Kısaltmalar

HSZK	Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanunu
HSZY	Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Yönetmeliği
KTİM	Kars Tarım İl Müdürlüğü
STİLÇEM	Sarıkamış Tarım İlçe Müdürlüğü
FAO	Food and Agriculture Organization
TUİK	Türkiye İstatistik Kurumu
PPR	Koyun-Keçi Vebası

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	I-II
Tablo ve Şekil Dizini.....	III
Kısaltmalar.....	IV
1. GİRİŞ VE GENEL BİLGİLER.....	1
1. 1. Hayvancılık.....	1
1. 2. Genel Hayvan Refahı.....	2
1. 3. Nakillerde Refah.....	3
1. 4. Hayvan Nakillerinin (Sevkiyatının) Nedenleri.....	4
1. 5. Nakillerde (Sevklerde) İzlenecek Yol.....	6
1. 5. 1. Dezenfeksiyon Uygulaması.....	6
1. 5. 2. Menşe Şahadetnamesinin Düzenlenmesi.....	10
1. 5. 3. Veteriner Sağlık Raporunun Düzenlenmesi.....	12
1. 5. 4. Hayvan Sevklерinde Aşılama ile İlgili Hususlar.....	14
1. 5. 5. Hayvan Nakil Araçları, Hayvanların Yüklenmesi, Taşınması ve Boşaltılması ile İlgili Hususlar	15
1. 5. 5. 1. Hayvan Nakil Araçları.....	15
1. 5. 5. 2. Hayvanların Yüklenmesi ve Boşaltılması (Rampa ve Derecesi).....	15
1. 5. 5. 3. Hayvanların Taşınması.....	16
2. MATERYAL VE METOT.....	18
2. 1. Materyal.....	18
2. 1. 1. Hayvan Materyali.....	18
2. 1. 2. Araç Materyali.....	18
3. BULGULAR	20
3. 1. Anket Verileri.....	29
4. TARTIŞMA VE SONUÇ.....	32
4. 1. Genel Hayvancılık Durumu.....	32

4. 2. Sarkamış'tan yapılan Sevkler.....	32
4. 3. Sevk Zamanı.....	33
4. 4. Sevklerin Nedeni.....	34
4. 5. Sevk Yapılan Bölgeler.....	34
4. 6. Sevk Edilen Hayvan Türleri.....	35
4. 7. Sevkte Kullanılan Araçlar.....	35
4. 8. Sevk Esnasında Hayvan Başına Düşen Alan.....	36
4. 9. Sevklerde Mesafe ve Süre.....	37
4. 10. Hayvanları Araçlara Bindirip İndirirken Rampa Kullanılması.....	37
5. ÖZET.....	40
6. SUMMARY.....	41
7. KAYNAKLAR.....	42
8. ÖZGEÇMİŞ.....	45

1. GİRİŞ VE GENEL BİLGİLER

1.1. Hayvancılık

Hayvancılık hemen bütün ülkeler için önemli bir üretim alanıdır ve ülkelerin ekonomisine değişik şekillerde katkı yapmaktadır. Bunun da sebebi iklim ve coğrafi yapının ve üretim şeklinin ülkelere göre farklılık göstermesi ve buna bağlı olarak hayvancılık faaliyetlerinin de değişik şekillerde olmasıdır (1).

Hayvancılık; ekonomik değeri olan hayvanların yetiştirilmesi, çeşitli şekillerde yararlanılması ve pazarlanması olayıdır. Kırsal kesimlerde hayvancılık tarımın sigortası durumundadır (5). İklimdeki değişikliklerin tarımı olumsuz yönde etkilediği zamanlarda, hayvancılık üreticiyi rahatlatabilecek bir sektör olarak ortaya çıkmaktadır. Gerek dünyada gerekse Türkiye’de hayvancılık ekonominin önemli sektörleri arasında sayılmaktadır. Türkiye hayvancılığı her gün biraz daha gelişerek ülke ekonomisine olan katkısını artırmaktadır (9). Türkiye’nin hayvan varlığı Kars ili ve Sarıkamış ilçesi verileriyle birlikte Tablo 1’de verilmiştir. Hayvancılık, artan nüfusun beslenmesinde ve endüstriye hammadde sağlaması açısından da önemli bir yer tutar. Türkiye’de milli gelirin %10’unu, tarımsal gelirlerin %30’unu hayvancılık gelirleri oluşturmaktadır (22).

Tablo 1. Türkiye, Kars ve Sarıkamış’ın hayvan varlığı(15, 19, 21)

Yıllar	Türkiye		Kars		Sarıkamış		Sarıkamış’ın hayvan varlığının Kars ve Türkiye’ye oranı %			
	BB	KB	BB	KB	BB	KB	Kars		Türkiye	
	BB	KB	BB	KB	BB	KB	BB	KB	BB	KB
2004	10 069 346	31 811 092	303 258	323 672	55 940	20 037	18	6	0,5	0,06
2005	10 526 440	31 821 789	333 474	389 720	70 773	26 359	21	6,7	0,7	0,08
2006			332 971	379 720	72 .246	28 938	21,6	7,6		

BB: Büyükbaş, KB: Küçükbaş.

Dünya ve Türkiye'deki 2006 yılı hayvan sayıları güncellenmediği için tablo 1'de verilmemiştir.

1. 2. Genel Hayvan Refahı

Hayvan refahı sektöre yeni girmiş bir kavram olarak değerlendirilirse de, hemen her uygulamada varlığını hissettiğimiz bir terimdir. Hayvanlardan daha fazla verim elde edebilmek için gerekli beslenme ve bakımın yapılması, hastalıklara karşı koruyucu tedbirler alınması, hastalık çıkması durumunda doğacak zararın en aza indirilmesi çabalarının hepsi aslında hayvan refahının birer parçasıdır. Hayvanların bakımı, beslenmesi, hastalıklara karşı korunması, sevk ve kesim işlemlerinde geleneksellikten bilimselliğe doğru bir hareketlenme vardır. Genel anlamda refah, canlının bulunduğu ortamda fizyolojik ve psikolojik olarak rahat olması şeklinde ifade edilebilir. Refah problemi hayvanların evcilleştirilmesiyle başlamıştır. Görece olarak hayvanın en refahta olduğu ortam evcilleştirilmeden önceki yabani ortamıdır (17, 18).

Günümüzde refah halini tanımlamaya yönelik gayretlerin kültürel, yasal, bilimsel, dini ve politik kaygılar temelinde farklılaşabildiği gözlenmektedir (20). Bu kaygılardan yola çıkılarak hayvan refahı birçok şekilde tanımlanmıştır. Hayvan refahına “yaşadığı çevre ile uyum içerisinde olabilme hali” olarak Broom tarafından getirilen tanımlama, günümüzde teknik anlamda en fazla kabul gören yaklaşımlardan birisidir (13).

Yetiştiricilik bakımından hayvan refahı, “çevresiyle uyum içindeki bir hayvanın hem zihinsel hem de fiziksel bakımdan tam olarak sağlıklı durumu”; “insanlar tarafından oluşturulan çevrede hayvanların herhangi bir acı veya rahatsızlık duymaksızın yaşayabilmesi ve uyum gösterebilmesi”; “hayvanın içinde bulunduğu ve etkilendiği çevre şartları ile başa çıkabilme kabiliyeti” şeklinde tarif edilebilir (7, 8). Verilen tanımların hepsinde ortak nokta, hayvanın fizyolojik ve fiziksel olarak rahat ettirilebilmesi söz konusudur.

1. 3. Nakillerde Refah

Bu konuyu Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı kanun ve yönetmelikle düzenlemiştir. Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanunu ile Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Yönetmeliğinde hayvan nakillerinde, hayvan pazarlarında hastalıkların yayılmasının önlenmesi için alınacak önlemler hususunda canlı hayvan nakillerinde nakil öncesi hayvanların muayenesinin yapılması ve sağlık raporlarının düzenlenmesi gerektiği bildirilmiştir. Nakil yapılmadan önce hayvanlar kontrol edilmeli, sağlığı elvermeyen hayvanların nakline izin verilmemelidir. İleri gebe (gebeliğin son bir ayında), yeni doğum yapmış (48 saat), 14 günlük yaştan küçük buzağular, ayağa kalkamayan, kırık nedeniyle şiddetli ağrı çeken, kanamalı, geniş ve derin yaraya sahip, sistemik hastalıklı, aç, zayıf, güçsüz, ayağı sakat, uterus prolabe olmuş, görülebilir dolaşım ve solunum sistemi hastalıklı, koordinasyon bozuğu olan, çevreye karşı aşırı reaksiyon gösteren, boynuzu kopmuş veya kör hayvanlar nakledilmemelidir (2). Canlı hayvanların nakilleri kamyon, tren ve yakın mesafelere otlatarak, yürütülerek yapılmaktadır. Fakat yürütülerek nakil yapılması kanunen yasaktır. Sayılan nakil yöntemleri içerisinde en sağlıklısı kamyonla nakildir. Avrupa Birliği normlarına göre nakil sırasında hayvanlara sağlanacak yer için çeşitli tanımlar vardır (17). Birinci tanıma göre hayvanın normal hareketlerini yapabileceği kadar yer, ikinci tanımda ise yattığında kapsadığı kadar yer olarak belirtilmiştir (17). Başka bir tanımda ise 500 kg bir hayvan için asgari 1,5 m² yer önerilmektedir. Avrupa Birliği ölçülerine göre hayvan başına ayrılacak alan Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Nakil aracında hayvanlara ayrılacak alan (17)

	Alan (m ²)
Dana	0,30-0,95
Tosun	1,60
İnek	1,30-1,90
Düve	0,95-1,30
Koyun	0,30-0,40
Kuzu	0,26-0,30

Nakiller esnasında dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de nakil süresidir. Nakillerde 8 saat sınırına riayet edilmeli ve uzun mesafeler için özel donanımlı araçlar (yatma, yeme, içme ihtiyaçları için) talep edilmelidir (17). Araçlarda hayvanların yeme içme ihtiyacını karşılayacak şekilde, özel donanımlar yapılmalıdır.

Nakledilecek hayvanların araç içinde, kapalı araçlarda havalandırma ihtiyaçları titizlikle sağlanmalıdır. Sığır nakillerinde araçlarda tavan yüksekliği en az sığır başından 20 cm yukarıda olmalıdır. Nakliyyede, hayvanlar araca bindirilip indirilirken uygun rampalar kullanılmalıdır. Yükleme rampaları yerle maksimum 20° açı yapacak eğimde olmalıdır (24).

1. 4. Hayvan Nakillerinin (Sevkiyatının) Nedenleri

Yeryüzünde her yer hayvan yetiştirmeye aynı derecede elverişli değildir. Bunun nedeni ise o bölgelerin iklimine ve bitki örtüsüne bağlı olarak değişmektedir. Hayvan nakilleri incelenirken nakil sebebi olarak karşımıza birçok faktör çıkmaktadır. Bu faktörler aşağıdaki gibi sıralanabilir.

1- Hayvan yoğunluğunun az olduğu bölgelere yapılan sevk: Ülkemizin Kuzeydoğusundan yoğun olarak büyükbaş hayvan nakilleri yapılmaktadır. Türkiye'deki kasaplık büyükbaş hayvanların %14,8'i bu bölgede yetiştirilmektedir (24). Bölge çiftçisinin geçim kaynaklarının başında hayvancılık gelmektedir. Mera varlığı bakımından Türkiye meralarının %33,2'nin bu bölgede bulunması nedeniyle bölgede yoğun olarak sığır yetiştiriciliği yapılmakta ve diğer bölgelere nakledilmektedir (24).

2- Daha karlı besinin yapılabileceği bölgelere yapılan sevk: Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde mera sezonunun bitmesi sebebiyle hayvanlar Ağustos ayından başlayarak batı bölgelerine sevk edilerek besiye alınmaktadır. Yani hayvanlar kesif yemin kolay ve ucuz temin edileceği bölgelere sevk edilmektedir. Bu bölgelerde yapılan besiden sonra hayvanlar kesilmektedir.

3- Nüfus yoğunluğunun çok olduğu bölgelere yapılan sevk: Türkiye nüfusunun büyük bir bölümü batı bölgelerinde yaşamaktadır. Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde ise nüfus fazla yoğun değildir. Nüfus dağılımı olarak Türkiye nüfusunun yalnız %3,8'i bu bölgede yaşamaktadır (24). Bu sebeple bu bölgede yetiştirilen hayvanların büyük bir kısmı, nüfusun yoğun olduğu batı bölgelerinin ihtiyacını karşılamak üzere sevk edilmektedir.

4- Kesimhane ve et işleme tesislerinin bulunduğu yerlere yapılan sevk: Batı bölgelerinde nüfus yoğunluğunun fazla olması nedeniyle bu bölgelere kesimhane ve et işleme tesisleri kurulmuştur. Kesimhanelerin yoğun olduğu Ege, Marmara ve İç Anadolu bölgeleridir. Bunun nedeni ise özellikle Ege ve Marmara bölgelerinde nüfus yoğunluğunun toplanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde yetiştirilen kasaplık hayvanlar bu bölgede ucuz olarak temin edilip bu tesislere götürülerek kesilmektedir.

5- İnsanların kendi göçlerine bağlı olarak yapılan sevk: Bu tür sevkler fazla olmamakla beraber insanlar yakın illere göç ettikleri zaman yetiştirdikleri hayvanları da gittikleri bölgelere götürmekte ve hayvancılıkla uğraşmaya devam etmektedirler.

6- Damızlık değere sahip hayvanlardan başka bölgede faydalanmak amacıyla yapılan sevk: Üstün verimli hayvanlar damızlık amacıyla, damızlık ihtiyacı bulunan bölgelere götürülmektedir.

7- Kurban bayramında yapılan sevk: Yetiştiriciler bu amaçla ellerinde bulunan besiye alınmış hayvanlarını daha iyi pazarlamak amacıyla hayvan yoğunluğunun az olduğu bölgelere sevk ederek pazarlamaktadır. Yıl boyunca besiye alınan hayvanlar kurban bayramının yaklaşmasıyla beraber, hayvanları daha iyi pazar şartlarının olduğu illere götürüp satılmaktadır.

8- Meradan faydalanmak için yapılan kısa mesafeli sevk: Bu tür sevkler genelde komşu iller arasında yapılmaktadır.

9- Çok az sayıda olmakla beraber koşum ve nakliye amacıyla yapılan sevk:

Genelde sadece ihtiyaç duyulan illere yapılan tek tırnaklı hayvan sevkleridir.

Ülkemizde hayvan nakilleri Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanununa (HSZK) uygun olarak yapılmaktadır. Ayrıca Tarım Bakanlığı her yıl çıkardığı Hayvan Sağlık ve Zararları ile Mücadele programlarıyla ve genelgelerle detaylı olarak konuyla ilgili açıklamaları yapmaktadır.

1. 5. Nakillerde (Sevlerde) İzlenecek Yol

Hayvan sevklerinde izlenecek yol, uyulacak kurallar Tarım ve Köyişleri Bakanlığına bağlı Koruma Kontrol Genel Müdürlüğünün çıkarmış olduğu kanun, yönetmelik ve genelgelerle belirtilmiştir.

Sevk edilmek istenen hayvanlar köylerden muhtarlar tarafından verilen menşe şahadetnamesi ile İlçe Tarım Müdürlüğüne başvurumaktadırlar. İlçe Tarım Müdürlüğü Veteriner Hekimleri tarafından menşe şahadetnamesi sağlık raporuna dönüştürülmektedir. Menşe ve sağlık raporlarında hayvanların nevi, cinsi, adedi, sahibinin adı, adresi, çıkış, kontrol ve varış yerleri; hayvan maddelerinin nevi, miktarı, ambalajlarının şekli, balya adedi, markası, ağırlığı, seri numarası, sahibinin isim ve adresi, çıkış ve varış yerleri yazılır. Damızlık büyükbaş hayvanlardan tek tırnaklılar için ayrıca tasdikli eşkal cetveli, çift tırnaklılar için de kulak numaralarını gösterir tasdikli liste eklenir. Diğer hayvanlar için menşe ve sağlık raporları düzenlenmesi yeterlidir (11).

1. 5. 1. Dezenfeksiyon Uygulaması

HSZY (Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Yönetmeliği) göre “hayvanları veya hayvan maddelerini nakleden kara, deniz, ve hava vasıtalarının nakil sonunda

sahipleri tarafından temizlenmesi ve dezenfekte edilmesi mecburidir. İlaçlanmış her türlü vasıtaya dezenfekte edildiğine dair bir etiket yapıştırılır ve sahibine veteriner hekimce bir belge verilir. Belgesi bulunmayan vasıtalarla hayvan ve hayvan maddelerinin nakline müsaade edilmemelidir”(11).

2007/13 sayılı genelgenin C bendinde dezenfeksiyonla ilgili hususlar aşağıdaki gibi belirlenmiştir (4).

1- Bulaşıcı hayvan hastalığı çıktığında hastalığı söndürmek veya bulaşıcı hastalıklardan korunmak için; bulaşmaya vasıta olabilecek hayvan ve hayvan maddelerini, kavruları ve gübrelere nakleden her türlü nakil araçları, mezbaha, kombina ve kesim yerleri, hayvan pazar ve borsaları, panayırlar ile gümrük muayene yerlerinin veteriner hekim kontrolünde temizlenip dezenfekte edilmesi mecburidir. Ayrıca hasta hayvanlarla temasta bulunanlar ile hayvan bakıcıları temizlik ve dezenfeksiyona tabi tutulacaktır.

2- Yurtiçinde hayvan ve hayvan maddesi taşıyan tüm nakil araçları yüklenmeden evvel temizlenecek, dezenfekte edilecek ve bu işlemlere tabi tutulan araçlara dezenfeksiyon belgesi düzenlenecektir. Söz konusu nakil araçları boşaltıldıktan sonra da temizlik ve dezenfeksiyona tabi tutulacaktır. Hastalık etkenlerinin yayılmasını engellemek amacıyla hayvan pazar ve borsaları ile panayırlar hayvanların dağılmasından, gümrük muayene yerleri muayene bittikten, mezbaha, kombina ve kesimhaneler ise günlük çalışma bitiminden sonra temizlenip dezenfekte edilecektir. Temizlik ve dezenfeksiyon yapılmadan bu yerlere hayvanların girmesine müsaade edilmeyecektir.

3- Temizlik ve dezenfeksiyon işlemi için tazyikli su sistemlerinin kurulması ve gerektiğinde belediye itfaiye teşkilatlarının temizlik ve dezenfeksiyon çalışmalarına katılması yönünden belediye ve borsa yetkilileri ile işbirliği ve koordinasyon sağlanacaktır.

4- Mezbaha ve kombinalar ile kesimhane tesislerinin bekleme yerleri ile kesim yerlerinin temizlik ve dezenfeksiyonuna ilaveten nakil araçlarının da temizlik ve dezenfeksiyonu sağlanacaktır.

5- Hayvan ve hayvan maddeleri taşıyan tüm nakil araçlarının temizlik ve dezenfeksiyonu için İl/İlçe Müdürlüklerinde sabit dezenfeksiyon sistemleri kurulacak, sabit dezenfeksiyon sistemleri bulunmayan yerlerde seyyar pülverizatörlerle dezenfeksiyon yapılacaktır.

6- Dezenfeksiyon resmi veteriner hekim gözetiminde yapılacak ve dezenfeksiyon işleminden sonra araç sahibine dezenfeksiyon belgesi (Şekil 1) verilecektir.

7- Dezenfeksiyon belgesi İl Müdürlüğü Döner Sermayeleri tarafından dip koçanlı, cilt ve seri numaralı olarak bastırılacaktır. Veteriner hekim tarafından 1 (bir) asıl ve 1 (bir) suret olarak doldurulacak, aslı yetiştiricilere verilecek, sureti ise düzenleyenlerce muhafaza edilecektir.

8- Sorumlu yönetici (veteriner hekim) istihdam eden işletmelerden çıkan araçlar için düzenlenen dezenfeksiyon belgesine itibar edilecek, bu belge hükümet veteriner hekimi tarafından onaylanacak ve belirli aralıklarla dezenfeksiyon işlemlerinin yapılıp yapılmadığı kontrol edilecektir.

9- Yurt dışından ülkemize giriş yapan nakil araçları ile muhtemel hastalık bulaşmalarının önlenmesi amacıyla gümrük kapılarından giriş yapan tüm araçların dezenfeksiyona tabi tutulması sağlanacaktır. Dezenfeksiyon yapılan araçlara dezenfeksiyon belgesi verilecektir. Bu amaçla, gümrük giriş kapılarında bulunan Tahaffuzhane ve Gümrük Veteriner Müdürlüklerinde otomatik pulverize dezenfeksiyon sistemiyle, diğer giriş kapılarında ve yurtiçinde ise seyyar pülverizatörler ile dezenfeksiyon yapılmaktadır.

10- İl Müdürlüklerinin Döner Sermaye makbuzları kullanılarak her yıl Bakanlıkça belirlenen dezenfeksiyon ücreti yurda giriş yapan tüm nakil araçları ile yurtiçinde canlı hayvan ve hayvansal ürün taşıyan araçlardan alınacaktır. Alınan dezenfeksiyon ücretinin; hayvan sağlığı hizmetlerinde kullanılmak üzere dezenfeksiyon sistemlerinin bakımı ve tamiri, mobil dezenfeksiyon makinesi alınması, dezenfektan madde alımı ve dezenfeksiyon işlerinde çalıştırılan geçici işçi ücretlerinin karşılanmasında kullanılması sağlanacaktır.

11- Araç dezenfeksiyonunda kullanılacak dezenfektan maddelerin temini ve dezenfeksiyon yapacak elemanların görevlendirilmesi İl/İlçe Müdürlüklerince yapılacaktır.

12- Dezenfeksiyon işleminden beklenen yarar tamamen kurumsal olup, diğer kurum ve kuruluşlar tarafından kâr amacı güdülerek menfaat karşılığı dezenfeksiyon yapılmayacaktır. Dezenfeksiyon işlemlerinde kullanılan belgenin örneği aşağıda Şekil 1 olarak gösterilmiştir.

T.C.
TARIM VE KÖYİŞLERİ BAKANLIĞI
KORUMA VE KONTROL GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
DEZENFEKSİYON BELGESİ

Belgenin Verildiği İl : İlçe :	Cilt No : Sayfa No:
Dezenfekte edilen araç/işletme sahibinin Adı Soyadı	
Dezenfekte edilen araç plaka/işletme no'su	
Aracın/işletmenin cinsi	
Dezenfekte edilen İşletmenin adresi	
Nakil edilecek hayvan/hayvan maddesinin cinsi-adet/kg	
Nakil aracının gideceği yer	
Dezenfeksiyon öncesi yapılan ön temizlik tarihi	
Dezenfeksiyonun yapıldığı tarih ve yer	
Hedef mikroorganizmalar	
Kullanılan kimyasalın adı ve kullanma dilüsyonu	
Dezenfektan uygulanan yerin uygulanma süresince ısısı	
Dezenfektan uygulanma süresi	
Dezenfektan uygulanması yapan personelin/gözlemcinin Adı Soyadı	
3285 Sayılı H.S.Z. Kanunu ve Yönetmeliği ile Dezenfeksiyon Talimat esaslarına göre yukarıda cins ve numarası belirtilen araç/işletme dezenfekte edilmiştir. Hükümet/Sorumlu Veteriner Hekimi Adı Soyadı, Sicil No./Diploma No. Tarih, Kaşe, İmza	

Şekil 1. Dezenfeksiyon belgesi

1. 5. 2. Menşe Şahadetnamesinin Düzenlenmesi

Muhtarlık veya belediyelerce verilecek menşe şahadetnamesinde hayvan ve hayvan maddesini sevk edenin adı, soyadı, açık adresi, hayvan veya hayvan maddesinin nev'i, cinsi, miktarı, götürülecek yerin adı ve varsa adresi yazılır. Ayrıca köy veya belediye hudutları içerisinde bir aydan beri hayvan hastalığı bulunmadığı da yazılır ve resmi mühürle mühürlenip imza edilir (11). Menşe Şahadetnamesinin örneği Şekil 2'de gösterilmiştir.

(3285 Sayılı Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanununun 22 nci maddesi gereğince köy muhtarları ile şehir ve kasaba belediyeleri tarafından bölgelerinde bu kanuna tabi hastalıkların olmadığına dair hayvan ve hayvan maddeleriyle ilgili olarak verilecek)

MENŞE ŞAHADETNAMESİ

İli : T.C. : CİLT : SAYFA :
İlçesi : No :
Bucağı :
Mahallesi/Köyü :

Sahibinin Adı-Soyadı	
İkametgah Adresi	
Götürenin Adı-Soyadı	
İkametgah Adresi	
Hayvan ve Hayvan Maddelerinin	Nev'i
	Cinsi
	Adedi
	Balyası
	Markası
Kilosu	
Gideceği yer ve Sevk Sebebi	

Yukarıda cins ve miktarı yazılının ihraç olunduğu mahalde ve civar köylerdeaydan beri bu nevi hayvanlara arz olan bulaşıcı hastalıkların olmadığına dair menşe şahadetnamesidir.

...../...../200
.....Mah./Köyü Muhtarı
Adı Soyadı
(İmza / Mühür)
.....

NOT : Bu şartname kopyalı olarak yapılacak ve ikinci nüshası muhtarlıklarda kontrol için saklanacaktır.Cilt ve Sayfa numaraları konacaktır.

2108 Sayılı Kanununun 3372 Sayılı kanunla Değişik 6 ncı maddesi gereğince çıkarılan Yönetmelik'e göre satıl bedeli İçişler Bakanlığı'nca (.....) YTL olarak belirlenmiştir.

KÜPE LİSTESİ			
1	TR	31	TR
2	TR	32	TR
3	TR	33	TR
4	TR	34	TR
5	TR	35	TR
6	TR	36	TR
7	TR	37	TR
8	TR	38	TR
9	TR	39	TR
10	TR	40	TR
11	TR	41	TR
12	TR	42	TR
13	TR	43	TR
14	TR	44	TR
15	TR	45	TR
16	TR	46	TR
17	TR	47	TR
18	TR	48	TR
19	TR	49	TR
20	TR	50	TR
21	TR	51	TR
22	TR	52	TR
23	TR	53	TR
24	TR	54	TR
25	TR	55	TR
26	TR	56	TR
27	TR	57	TR
28	TR	58	TR
29	TR	59	TR
30	TR	60	TR

NOT:Küpe numaraları , İl plakası dahil (TR36 100150) tamamı yazılacaktır.

Şekil 2. Menşe Şahadetnamesi

1. 5. 3. Veteriner Sağlık Raporunun Düzenlenmesi

Hayvan ve hayvan maddeleri sevkiyatında veteriner sağlık raporu hükümet veteriner hekimi tarafından düzenlenir. Veteriner sağlık raporları Bakanlıkça cilt ve seri numaralı olarak bastırılıp soğuk damga yaptırılarak dağıtılır. Bakanlık il müdürlükleri gönderilen rapor ciltlerini muhafaza altında bulundurur; ilçelere ve şube müdürlüğüne verdikleri raporların cilt ve seri numaralarını özel bir deftere yazar. Bakanlık il/ilçe müdürlüğü hayvan ve hayvan maddelerinin sevkiyatında muayene işi ile görevlendirdikleri hükümet veteriner hekimlerine cilt ve seri numarası kayıtlı bir cilt raporu kullanır. İşlemde bulunan cilt bitmeden yeni bir ciltten rapor verilmez. Bitmiş veteriner sağlık raporlarının dip koçanları Bakanlık il ve ilçe müdürlüklerince geri alınır ve saklanır.

Veteriner sağlık raporları biri dairesinde bırakılan dip koçan, diğeri sahibine/ihracatçıya verilen rapor olarak düzenlenir. Her ikisinde de hayvan ve hayvan maddesinin sahibi veya nakliyecinin adı soyadı, adresi, nakledilen hayvan veya maddenin nev'i, cinsi, miktarı (kilo/adet), çıktığı yer, varış yeri, menşe şahadetnamesinin alındığı yer ve tarihi, aşı ve biyolojik madde tatbik edildiyse seri numarası ve tarihi yazılır. Düzenleyen veteriner hekimi adını, soyadını, Bakanlık sicil numarasını, tarihini yazar ve imzalar; resmi mühürle mühürler. Gerekli durumlarda nakledenin hüviyeti tespit edilerek dip koçana yazılır. Rapor imza karşılığı nakledene verilir (11).

İl veya ilçelerden başka il veya ilçelere hayvan naklinde sahiplerince belediyeden veya köy muhtarlığından menşe şahadetnamesi alınır. Tespit edilmiş muayene yerinde hayvanlar hükümet veteriner hekimince muayene ve kontrol edilir. Muayene yeri dışındaki hayvanların muayenesi sahiplerince temin olunacak vasıta ile mahalline gidilerek yapılır. Sağlıklı bulunanlar Bakanlıkça verilen talimata göre işaretlenir. Belediyece verilen menşe şahadetnamesi hükümet veteriner hekimi tarafından veteriner sağlık raporuna çevrilir (11).

Veteriner sağlık raporu dzenleyen veteriner hekimlerce hayvan ve hayvan maddelerinin muayene ve kontrolu titizlikle yapılacaktır. Menşe şahadetnamesi dözgun tanzim edilmeyen, orijini belli olmayan, ulkemizin morfolojik ırk ozelliklerini taşımayan ve kupesiz sığır cinsi hayvanlar iain rapor dzenlenmeyecektir (4). Sevk sağlık raporu orneği Şekil 3’de verilmiştir.

T.C.
TARIM VE KÖYİŞLERİ BAKANLIğI
Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü

HAYVAN SEVKLERİNE MAHSUS
YURTIŐI VETERİNER SAğLIK RAPORU

Raporun Verildiği İl : İlçe :	Cilt No : Sayfa No :
Hayvan Sahibinin Adı, Soyadı, Adresi	
Hayvanların Çıktığı Yer Ve Adresi Cins ve Adedi (Rakam ve yazıyla)	
Kulak Küpesi No veya Özel İşareti	
Muayene Yeri ve Tarihi	
Yapılan Aşı ve Testin Seri No’su Tatbik Tarihi Aşılama ve Serumlama Makbuzunun Tarih ve Seri Numarası	
Sevk Sebebi	
Nakil Aracının Cinsi ve Plaka No’su	
Sürücünün Adı-Soyadı Ve Adresi	
Hayvanların Gideceği Yer ve Adresi	
Menşe Şahadetnamesinin Verildiği Yer ve Tarih	
Nakil Aracının Dezenfekte Edildiği Yer ve Tarih	

Yukarıda cinsi ve adedi belirtilen.....ın
çıkıtları yerde 3285 sayılı H.S.Z. Kanununun 4. Maddesinde belirtilen ihbari mecburi hastalıklara ait tedbirler bulunmadığından
ve yapılan klinik muayenelerinde sağlıklı bulunduklarından sevklerine RAPORDAKİ GİDECEğİ YERE KADAR müsaade
edilmiştir.

Resmi Mühür

.....
Hükümet Veteriner Hekimi
(Adı Soyadı, Sicil No. İmza)

Şekil 3. Yurtiçi sevkler için hazırlanan veteriner sağlık raporu

1. 5. 4. Hayvan Sevklerinde Aşılama ile İlgili Hususlar

Hayvan sevklerinde aşılama ile ilgili uygulanması gereken hususlar her yıl çıkarılan genelgeyle belirlenmektedir. 2007 yılında çıkarılan 2007/13 nolu genelgenin F bendinde bu husus şöyle açıklanmıştır (4).

1- Sevk edilecek çift tırnaklı büyükbaş ve küçükbaş hayvanların şap hastalığına karşı aşılanmış olmaları gerekmektedir (4 aylıktan küçük hayvanlara şap aşısı yapılmaz, bunların 4 aylıktan küçük olduğu belirtilir). Aşılandıkları sevk raporunun ilgili bölümüne aşının tatbik tarihi, seri numarası ile yapılan aşı veya teste ilişkin olarak düzenlenen aşılama ve serumlama makbuzlarının tarih ve seri numaraları yazılacaktır.

2- Sevk edilecek çift tırnaklı küçükbaş hayvanlar sevklerinden en fazla 6 ay önce şap hastalığına karşı aşılanmış olmalıdır. Çift tırnaklı büyükbaş hayvanların ise şap aşılarının kampanya döneminde yapılıp yapılmadığı kontrol edilecektir. Bir önceki kampanya döneminde şap aşısı yapılmayan çift tırnaklı büyükbaş hayvanlar ile aşısız küçükbaş çift tırnaklı hayvanlara aşı yapılarak, aşı tatbik tarihinden sonraki 15. günden itibaren sevklerine izin verilecektir.

3- Trakya Bölgesine yapılacak küçükbaş hayvanların sevklerinde PPR (Koyun-Keçi Vebası) aşılmasının yapılmış olmasına dikkat edilecektir.

4-Aşılamalarını (mevzuat hükümleri gereği) zamanında bildirmeyen serbest veteriner hekimlerin düzenlemiş olduğu aşılama makbuzları hayvan sevklerinde dikkate alınmayacaktır.

1. 5. 5. Hayvan Nakil Araçları, Hayvanların Yüklenmesi, Taşınması ve Boşaltılması ile İlgili Hususlar

1. 5. 5. 1. Hayvan Nakil Araçları

2007/13 nolu genelgenin 'İ' bendinde nakil araçlarında aranan şartlar şunlardır (4).

1- Nakil araçları hayvanların güvenli bir biçimde nakledilmelerini sağlayacak şekilde olmalıdır.

2- Hayvan nakleden araç ve konteynırlara dışardan görülecek şekilde, hayvan nakledildiğini belirten levhalar asılacaktır.

3- Nakil araçlarının üzerleri hava şartlarına uygun ve hayvanlara yeterli hava sağlayacak şekilde kapatılacak, kapaklar sağlam ve hayvanların atlama ve kaçmalarını engelleyecek şekilde olacaktır.

4- Nakil araçlarında hayvanların hacimlerine ve planlanan yolculuğa uygun yeterli alan ve yükseklik olması sağlanacaktır.

1. 5. 5. 2. Hayvanların Yüklenmesi ve Boşaltılması (Rampa ve Derecesi)

2007/13 nolu genelgede nakil için hayvanların araçlara yüklenmesi ve boşaltılması esnasında uyulması gereken kurallar şunlardır (4).

1- Nakil araçlarının yüklenme yapılmadan önce temizlik ve dezenfeksiyonu yapılacaktır.

2- Aracın taban döşemeleri üzerine en az 2 cm kalınlığında yataklık, sap, saman veya talaş vs. maddeler serilecektir.

3- Nakil vasıtalarına normalden fazla hayvan yüklenmeyecek, değişik türlerden hayvan yüklenmesi durumunda araçlar içinde ayrı bölmeler oluşturulacaktır.

4- Hayvanların uygun rampalarla, yaralanmalarına sebep olmayacak ve gereksiz yere acı ve ıstırap çekmeyecek şekilde yüklenmeleri, taşınmaları ve boşaltılmaları sağlanacaktır.

Standart bir yükleme rampasının 13° eğimli olması ve eğimin 15°'nin üstüne çıkmaması önerilmektedir (17).

1. 5. 5. 3. Hayvanların Taşınması

2007/13 nolu genelgede hayvanların araçla taşınması esnasında uyulması gereken kurallar şunlardır (4).

1- Fiziksel ve sağlık şartları uygun olmayan hayvanların sevklerine müsaade edilmeyecektir.

2- Hayvanların nakliyesinin uzun sürmesi durumunda (8 saatten fazla), uygun aralıklarla hayvanlara yem-su verilmesi ile dinlendirilmesi konularında nakliyecisi ve hayvan sahibine bilgi verilecektir.

3- Nakliyecilerin nakil araçlarında yem-su yönünden tedarikli olup olmadıkları ve yeteri miktarda urgan, yular vs. ile ilk yardım çantası bulundurup bulundurmadıkları kontrol edilecektir.

4- Yol kontrol ve denetimleri sırasında nakil araçlarına yaralanma veya gereksiz yere acı ve ıstırap çekmelerine neden olabilecek şekilde aşırı olarak yüklenmiş hayvanlar ile hasta hayvanların bulunduğu tespit edilmesi durumunda, bu tür hayvanları taşıyan araçlar sevkten alıkonulacaktır.

5- Kulak küpesiz ve pasaportsuz sığır cinsi hayvanları taşıyan araçların sevklerine müsaade edilmeyecektir.

2. MATERİYAL VE METOT

2. 1. Materyal

2. 1. 1. Hayvan Materyali

Araştırmada kullanılan hayvanlar 2004-2006 yıllarında Kars'ın Sarıkamış İlçe Tarım Müdürlüğünden sağlık raporu alarak Türkiye'nin çeşitli illerine sevk edilen 105 015 büyükbaş ve küçükbaş hayvandır. Bu hayvanlar dana, tosun, inek, düve, kuzu, koyun, keçi, at olmak üzere sınıflandırılmışlardır.

2. 1. 2. Araç Materyali

Sevkiyatler 3162 adet kamyonla yapılmıştır. Sevkiyat işleminde kullanılan araçlar özellik ve kapasitelerine göre üç gruba ayrılmıştır. Birinci grup 9.45 m² kapasiteli kamyonetler, ikinci grup 13.2 m² kapasiteli kamyonlar, üçüncü grup ise 17.3 m² kapasiteli büyük (çift dingilli) kamyonlardır. Birinci gruptan 538, ikinci gruptan 1 913 ve üçüncü gruptan ise 711 adet kamyonla sevk yapılmıştır.

Üç yıl içerisinde sevk yapılan illerin sayısı 55'dir. Sevk edilen hayvanların tür ve cinsiyetlerine göre ayrı ayrı olarak sevk edildiği tespit edilmiştir.

Araştırmalar da kullanılan veriler 2004-2006 yıllarına ait Tarım İl Müdürlüğü ve Tarım İlçe Müdürlüğü kayıtlarından, istatistiki bilgiler Türkiye İstatistik Kurumu ve FAO kayıtlarından alınmıştır.

Ayrıca 2006 yılının Aralık ayında 54 adet hayvan sevkiyatından sorumlu kamyon sahipleri, araç şoförleri ve hayvan sahipleriyle yüz yüze 13 soruluk anket yapılmıştır. Ankette aşağıdaki sorular yer almıştır:

1- Şoförün eğitim durumu nedir?

- a) okur-yazar
- b) ilkokul
- c) ortaokul
- d) lise
- e) üniversite

2- Şoförün tecrübesi (yılda taşıdığı yükün ne kadarı hayvan)

3- Araçta yemlik var mı?

- a) var
- b) yok

4- Araçta suluk var mı?

- a) var
- b) yok

5- Araçta altlık var mı?

- a) var
- b) yok

6- Araçta tente-branda (açık-kapalı) var mı?

- a) var
- b) yok

7- Araçta havalandırma var mı?

- a) var
- b) yok

8- Araçta sabit bağlama var mı?

- a) var
- b) yok

9- Yardımcı personel var mı? (hayvandan anlayan)

- a) var
- b) yok

10- Yolculuk esnasında kaç defa mola veriliyor?

- a) 1
- b) 2
- c) 3
- d) 4

11- Kaç saatte bir mola veriliyor?

12-Mola esnasında hayvanlara herhangi bir bakım yapıyor mu?

(yem, su, genel bakım v.b.)

- a) yem
- b) sulama
- c) genel bakım

13-Hayvanlar araca nasıl bindirip indiriliyor? (rampa kullanılıyor mu ?)

3. BULGULAR

Araştırmanın materyalini oluşturan ve Sarıkamış'tan sevki gerçekleştirilen hayvanlar Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. 2004-2006 yıllarında Sarıkamış'tan yapılan sevkler

Yıllar	Sevk Sayısı	Büyükbaş	Küçükbaş	Tektırnaklı	Toplam
2004	884	13 091	14 009	10	27 110
2005	1 057	16 820	17 569	40	34 429
2006	1 221	17 417	25 943	116	43 476
TOPLAM	3 162	47 328	57 521	166	105 015

Üç yıl boyunca Sarıkamış'tan yapılan toplam sevk sayısı 3 162'dir. Toplam sevk edilen hayvan sayısı 105 015 baştır. Bu sevklerde küçükbaş hayvan sevkleri başta gelirken, ardından büyükbaş hayvan ve tek tırnaklı sevki gelmektedir. Tek tırnaklı sevkinde sevk edilen hayvan sayısı toplam 166 adet olup bu sayının 157 tanesi Van'a sevk edilmiştir.

Tablo 4. Yıllar itibariyle sevk edilen hayvanlar

Yıl	Sevk Sayısı	Dana	Tosun	İnek	Düve	Kuzu/Oğlak	Koyun	Keçi	At	Büyükbaş	Küçükbaş
2004	884	826	7 971	1 837	2 457	9 191	4 742	76	10	13 091	14 009
2005	1 057	1 430	9 049	2 005	4 336	10 025	7 429	115	40	16 820	17 569
2006	1 221	1 779	10 496	2 145	2 997	17 376	8 349	218	116	17 417	25 943
TOPLAM	3 162	4 035	27 516	5 987	9 790	36 592	20 520	409	166	47 328	57 521

Yıllara göre büyükbaş, küçükbaş ve tek tırnaklıları sevkleri arasında önemli fark bulunmuştur ($P < 0.001$ $SD = 4$ $X^2 = 801$). Bu önemin at sayısındaki düşük sayıdan kaynaklanacağı düşünülebilir. Fakat aynı analiz sadece büyükbaş ve küçükbaş sayıları arasında yapıldığında da küçükbaş sayısının önemli düzeyde fazla olduğu ortaya koyulmuştur ($P < 0.001$ $SD = 2$ $X^2 = 739$).

Sevk edilen hayvanlar tür ve cinsiyetlerine göre sevk edilmişlerdir. Bunlar dana, tosun, inek, düve, kuzu, koyun, keçi ve at olmak üzere sekiz sınıfa ayrılmıştır. Büyükbaşlarda en fazla sevk edilen grup tosunlardır. Bunu düve, inek ve dana takip etmektedir. Küçükbaş hayvanlarda en fazla sevk edilen kuzular ardından koyun ve keçi gelmektedir. Sevk edilen tek tırnaklı sadece attır ve 166 adet sevk edilmiştir.

Tablo 5. Aylara göre yapılan sevklerdeki hayvan sayısı

AY YIL	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
2004	7 169	115	145	222	249	122	-	3 669	5 560	3 508	1 367	4 984
2005	4 856	289	42	-	-	-	275	2 099	10 198	5 065	2 067	9 538
2006	755	451	652	884	1 051	12	861	9 613	14 063	4 971	2 625	7 538
TOPL	12 780	855	839	1 106	1 300	134	1 136	15 381	29 821	13 544	6 059	22 060

Aylar itibariyle gönderilen hayvan sayıları incelendiğinde birinci, sekizinci, dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci aylarda yoğun bir şekilde sevk yapıldığı görülmektedir.

Aylar itibarıyla elde edilen verilerin istatistiki olarak değerlendirilmesi güç olacağından dolayı hayvan sevk yatlarındaki hayvan sayıları mevsimlere göre de tablo halinde sunulmuştur (Tablo 6).

Tablo 6. Mevsimlere göre sevklerdeki hayvan sayıları

MEVSİM YIL	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış
2004	616	3 800	10 435	12 259
2005	42	2 374	17 330	14 683
2006	2 587	10 486	21 659	8 744
TOPLAM	3 245	16 660	49 424	35 686

Tablo 6'daki verilerin değerlendirilmesi sonucu mevsimlere göre sevk edilen hayvan sayılarında önemli bir fark bulunmaktadır ($P < 0.001$ $SD = 6$ $X^2 = 10658$). Tablodan anlaşılacağı üzere ilkbahar en az sevk yapılan mevsim olurken, sonbahar ve kış en çok hayvanın sevk edildiği mevsimlerdir.

Tablo 7. Sevk nedeni

Besi	Damızlık	Göç	Kesim	Koşum	Kurban	Mera	Satmak
49 986	3 469	874	13 468	149	30 107	3 887	3 075

Sevklerin sebebi incelendiğinde karşımıza besi, damızlık, göç, kesim, koşum, kurban, mera ve satmak olmak üzere sekiz neden çıkmaktadır.

İlçeden yapılan sevklerin amaçlarının başında besi gelmektedir. Besiyi kurbanlık olarak götürülen hayvanlar takip etmektedir. Kurbanlığın ardından kesim amacıyla yapılan sevkler gelir ki; genellikle kesimhane ve et işleme tesislerinin bulunduğu illere yapılmaktadır. Büyükbaşlar içinde özellikle inek kesime sevk edilmektedir. İlçede ekonomik ömrü bitmiş inekler özellikle Erzurum'a Et Kombinasına sevk edilerek kesilmektedirler. Damızlık amacıyla yapılan sevklerin çoğunluğunu küçükbaş hayvanlar oluşturmaktadır. İlçede verim kabiliyeti fazla olan hayvanlar diğer illere damızlık olarak götürülmektedir. Mera amacıyla sevk edilen hayvanlar çoğunlukla küçükbaş hayvanlardır. Bu amaçla sevk yapılan illerin başında

Iğdır gelmektedir. Özellikle Iğdır'lı üreticilerin, yazın Sarıkamış mera ve yaylalarını kiralamaları veya yazın Sarıkamış'ta, kışın Iğdır'da ikamet etmeleri sebebiyle yapılan sevklerdir. Göç nedeniyle yapılan sevkler fazla olmamakla beraber bu sebeple yapılan sevkler ağırlıklı olarak Iğdır'a yapılmaktadır. Üreticiler başka şehirlerde yaşamak amacıyla göç ettiklerinde besledikleri hayvanlarını da beraberinde götürmektedir. Koşum amacıyla yapılan tek tırnaklı sevkleri Van'a ve Kars'a yapılmıştır.

Tablo 8. Yapılan sevklerin ay ve sebep olarak incelenmesi

	Besi	Damızlık	Göç	Kesim	Koşum	Kurban	M.Dön.	Satmak	Toplam
Ocak	1831	144	-	318	-	10 475	-	12	12 780
Şubat	577	-	-	132	10	-	-	136	855
Mart	543	110	-	62	27	-	-	97	839
Nisan	850	-	44	100	20	-	-	92	1 106
Mayıs	1 066	120	66	8	10	-	-	30	1 300
Haziran	27	95	-	12	-	-	-	-	134
Temmuz	469	-	18	618	-	-	-	31	1 136
Ağustos	11 142	629	19	1 515	30	-	1 857	189	15 381
Eylül	20 724	1 484	30	5 204	10	-	768	1 601	29 821
Ekim	8 905	337	436	2 469	-	-	592	805	13 544
Kasım	2 513	338	261	2 066	22	307	470	82	6 059
Aralık	1 339	212	-	964	20	19 325	200	-	22 060

Aylar içerisinde sevkler incelendiğinde kurbanlık amacıyla sevkler sadece Ocak, Kasım ve Aralık aylarında yapılmıştır. Bu da incelenen yıllarda kurban bayramına tekabül eden aylardır. Besi amacıyla yapılan sevkler her ay yapılmış olsa da ağırlıklı olarak Ağustos, Eylül, Ekim ve Kasım aylarında yapılmaktadır. Damızlık olarak hayvanların sevki ağırlıklı olarak Eylül ayında yapılmıştır. Bu ayı Ağustos, Kasım, Ekim, Aralık, Ocak, Mayıs, Mart ve Haziran ayları takip etmektedir. Mera

dönüşü amacıyla yapılan sevkler Ağustos ayında yapılamaktadır. Bu ayı Eylül, Ekim, Kasım ve Aralık ayları izlemektedir. Satmak amacıyla hayvanlar Haziran ve Aralık ayları dışında her ay sevk edilmektedir. Bu amaçla en fazla Eylül ayında sevk yapılmıştır. Kesime sevk edilen hayvanlar yılın bütün aylarında yapılmakta, ağırlıklı olarak Eylül, Ekim ve Kasım aylarında yapılmaktadır. Ocak, Şubat, Mart, Haziran ve Aralık ayları dışında ki ayların hepsinde göç amaçlı sevk yapılmıştır.

Tablo 9. Mevsimlere göre sevk sebepleri

	Besi	Damızlık	Kesim	Kurban/Satış	Diğer
İlkbahar	2 951	254	512	10 720	37
Yaz	1 943	215	120	122	140
Sonbahar	32 335	2 113	7 337	1 821	2 732
Kış	12 757	887	5 499	20 519	2 001
Toplam	49 986	3 469	13 468	33 182	4 910

$P < 0.001$, $SD = 12$ $X^2 = 37082$

Mevsimlere göre sevk amaçları beş maddeye indirgenerek analiz yapma imkanı oluşturulmuştur. Yapılan analiz sonucunda mevsimlere göre sevk amaçlarında önemli fark bulunmuştur. Genelde en çok sevkîyatın sonbahar mevsiminde yapıldığı görülmüştür. Satış/kurban sebebiyle yapılan sevkler de kış mevsiminde yoğunlaşmıştır.

Şekil 4. Uygunsuz durumda sevk edilen hayvanlar

Tablo 10. Yıllar itibariyle sevk yapılan iller ve hayvan sayıları

İLLER	2004	2005	2006	İLLER	2004	2005	2006
Adana	226	1 431	1 124	İzmir	3 515	4 481	6 183
Afyon	38	36	-	Kars	18	31	134
Ağrı	348	585	2 199	Kastamonu	-	-	39
Aksaray	-	48	48	Kayseri	215	627	1 111
Amasya	797	493	958	Kırklareli	64	-	102
Ankara	3 046	4 208	3 192	Kırşehir	13	-	71
Antalya	107	96	124	Kocaeli	898	675	948
Ardahan	-	-	14	Konya	3 711	2 369	4 436
Artvin	30	12	7	Malatya	180	-	22
Balıkesir	110	85	36	Manisa	68	240	202
Bilecik	15	22	21	Mardin	-	-	44
Bolu	-	24	-	Muğla	24	-	-
Bursa	419	515	455	Muş	-	25	-
Çankırı	-	54	130	Nevşehir	-	9	21
Çorum	-	22	-	Niğde	18	61	-
Denizli	-	25	45	Ordu	24	-	-
Diyarbakır	900	947	2 683	Rize	-	10	83
Edirne	90	111	25	Sakarya	105	56	43
Elazığ	30	520	37	Samsun	43	-	-
Erzincan	-	-	400	Sivas	-	-	24
Erzurum	474	2 029	3 044	Tekirdağ	309	527	166
Eskişehir	711	1 213	1 587	Trabzon	15	41	58
Gaziantep	220	1 609	2 505	Şanlıurfa	2 595	1 715	3 594
Hatay	550	180	473	Uşak	42	312	274
Iğdır	1 462	1 214	3 069	Van	10	40	107
Isparta	-	-	19	Yalova	20	171	97
İçel	160	22	-	Yozgat	-	-	25
İstanbul	5 490	7 538	3 497				

İlçeden 105 015 baş hayvan sevki 55 il'e yapılmıştır. Bu illere yapılan sevklerin ağırlığı her ile aynı derecede olmamıştır. En fazla sevk yapıldığı illerin başında Ankara, İstanbul, Iğdır, İzmir, Konya, Kayseri, Gaziantep, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir gelmektedir.

Yıllar içinde illere göre yapılan sevklerin daha sade bir şekilde sunulması amacıyla yapılan sevkler bölgelere göre değerlendirilmiş ve bu haliyle Tablo11'de sunulmuştur.

Tablo 11. 2004-2006 Yılları arasında yapılan sevklerin coğrafi bölgelere göre dağılımı

	Doğu Anadolu	G. Doğu Anadolu	İç Anadolu	Karadeniz	Marmara	Akdeniz	Ege
2004	2 522	3 715	7 714	909	7 520	1 043	3 687
2005	4 444	4 271	8 589	602	9 700	1 729	5 094
2006	9 026	8 826	10 645	1 145	5 390	1 740	6 704
Toplam	15 992	16 812	26 948	2 656	22 610	4 512	15 485

P<0.001 SD=12 $X^2=2513$

Yıllara göre coğrafi bölgelere sevk edilen hayvan sayılarında istatistiki fark bulunmuştur, en fazla sayıdaki hayvan İç Anadolu ve Marmara bölgelerine gönderilirken en az sevk Karadeniz ve Akdeniz bölgelerine yapılmıştır.

Tablo 12. Yapılan sevklerde hayvan başına düşen alan

	Sevkiyat Sayısı	Hayvan Sayısı	Sevkiyattaki Ortalama Hayvan Sayısı	Hayvan Başına Ortalama (m²)
Büyükbaş	2 545	47 328	19	0.84 ± 0.03
Koyun-Keçi	285	20 929	73	0.41 ± 0.04
Kuzu-Oğlak	314	36 592	117	0.16 ± 0.005
Tek Tırnaklı	18	166	9	1.45 ± 0.19
Toplam	3 162	105 015	54	0.72± 0.06

Her sevkiyattaki hayvan sayısı ve sevkiyatta kullanılan kamyonları kasalarının yüz ölçümleri bilindiğinden dolayı, her bir hayvan başına düşen alan da hesaplanarak Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 13. Yapılan sevklerin mesafe olarak değerlendirilmesi

		<1000km	1000<	Toplam
Büyükbaş	Dana	61	118	179
	Tosun	257	1 213	1 470
	İnek	247	158	405
	Düve	34	457	491
	Toplam	599	1 946	2 545
Küçükbaş	Koyun	177	95	272
	Kuzu/Oğlak	184	130	314
	Keçi	10	3	13
	Toplam	371	228	599
Tek Tırnaklı	At	18	0	0
	Genel Toplam	988	2 174	3 162

P<0.001, SD=1, $X^2=335$

Tablo 14. Yapılan sevklerin süre olarak değerlendirilmesi

		≤8s	8-16s	16-24s	24≤	Toplam
Büyükbaş	Dana	36	84	59	0	179
	Tosun	96	628	745	1	1470
	İnek	235	64	106	0	405
	Düve	20	176	295	0	491
	Toplam	387	952	1 205	1	2 545
Küçükbaş	Koyun	135	75	62	0	272
	Kuzu/Oğlak	143	75	96	0	314
	Keçi	9	3	1	0	13
	Toplam	287	153	159	0	599
Tek Tırnaklı	At	18	0	0	0	18
	Genel Toplam	692	1 103	1 366	1	3 162

P<0.001, SD=2, $X^2=310$

Tablo 13 ve Tablo 14’ de görüldüğü gibi büyükbaş hayvanlar hem mesafe hem de süre olarak daha uzun sevkiate maruz kalmışlardır. Küçükbaş sevkiate ise genellikle 8 saatin altında yoğunlaşmıştır.

3. 1. Anket Verileri

2006 yılının Aralık ayında sevk gerçekleştirildiği anda yapılan anket sonuçları gerek açıklanarak gerekse Tablo 15 de gösterilerek belirtilmiştir.

Sevkte kullanılan araçların hiç birinde yemlik ve suluk bulunmamaktadır. Bunun nedeni ise sevk esnasında hayvanın dışkıyla zemini kirletmesini engellemektir. Bu sebeple hayvanlara yüklendikleri andan gidecekleri yere kadar yem ve su verilmemektedir.

Sevk esnasında hayvanın kayma ve düşmesini engellemek amacıyla aracın zeminine altlık olarak genellikle odun talaşı kullanılmaktadır. Araçlarda tente ve branda kullanılmakta ve aracın arka tarafında bırakılan açıklıkla havalandırma sağlanmaktadır.

Mesafeye göre mola sayısı ve molalar arası süre ayarlanmakta fakat bu molalarda sadece hayvanların genel kontrolü yapılmakta ve düşen hayvanlar ayağa kaldırılmaktadır. Sevk esnasında bütün araçlarda hayvan sahipleri de bulunmakta ve bu şekilde yardımcı personel ihtiyacın karşılanmaktadır.

Sevk edilecek hayvanlar araca bindirilirken ve araçtan indirilirken rampa kullanılarak hayvanların yaralanması ve darbe alması önlenmektedir. Yapılan görüşmelerde bu rampa ihtiyacı kamyon kasası açılarak yapılmaktadır. Avrupa Birliği Standartlarına uygun rampa kullanılmamaktadır.

Tablo 15. Bazı anket sorularına verilen cevap yüzdeleri

Sürücünün Eğitim Durumu			Sürücünün Sevkiyat Tecrübesi			Bağlama Şekli			Kaç Saatte Bir Mola Verildiği		
	Sayı	%		Sayı	%		Sayı	%		Sayı	%
İlkokul	14	25,93	%20	14	25,93	Sabit	47	87,04	2	15	27,78
Ortaokul	10	18,52	%30	7	12,96	Serbest	7	12,96	3	36	66,67
Lise	18	33,33	%40	7	12,96				4	1	1,85
Üniversite	12	22,22	%50	26	48,15				5	12	3,70
Toplam	54	100		54	100		54	100		54	100

Sürücülerin eğitim durumunun değerlendirilmesinde lise mezunlarının % 33,33'lük oranla ilk sırayı aldıkları görülmektedir. Sürücülerin yıl içerisinde yapmış olduğu nakliye işlerinin %48,15'lik kısmını canlı hayvan sevkiyatı oluşturmaktadır.

Sevk araçlarının bir kısmında sabit bağlama kullanılırken, bir kısmında bağlama kullanılmamakta ve hayvanlar serbest bir şekilde sevk edilmektedir. Taşınan hayvanların %87,04'lük kısmı sabit bağlamalı olarak taşınmaktadır. Taşıma esnasında araçların %66.67'lik kısmı 3 saatte bir mola vermektedir. Sevkte kullanılan araçlar, refah kurallarına uygun bir şekilde donanımlı ve özel araçlar değildir.

Şekil 5. Sevkiyatta kullanılan 17.3 m²lik kamyon

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

4. 1. Genel Hayvancılık Durumu

Türkiye’de hayvan yetiştiriciliği, ülke ekonomisine önemli katkı sağlayan bir sektördür (22). Türkiye nüfusunun %35’i kırsal kesimde yaşamakta ve bu nüfusun önemli bir kısmı hayvancılıkla uğraşmaktadır (22). Ülkemizdeki işletmelerinin çoğu geleneksel yöntemlerle hayvancılık yapan küçük aile işletmeleridir. Günümüzde hayvancılık hızla değişmekte olup, tüketici odaklı bir faaliyet olarak geleneksel üretimin çok ötesine taşınmaktadır (6).

2005 yılı (2006 yılı Dünya ve Türkiye hayvan sayıları güncellenmemiştir) FAO, TÜİK, KTİM ve STİLÇEM kayıtlarına göre Dünya, Türkiye, Kars ve Sarıkamış’taki büyükbaş hayvan sayısı; 1 355 083 450, 10 526 440, 333 474, 70 773, küçükbaş hayvan sayısı; 1 888 637 980, 31 821 789, 389 720, 26 359 baştır.

Kars’taki büyükbaş hayvanların %21’i, küçükbaş hayvanların ise %7’si Sarıkamış’ta bulunmaktadır.

4. 2. Sarıkamış’tan Yapılan Sevkler

Yıllar itibariyle incelendiğinde Sarıkamış’tan yapılan sevklerdeki hem hayvan sayısında hem sevk sayısında artış olduğu gözlenmektedir. Sevk edilen hayvanlar tür ve cinsiyetlerine göre gruplandırıldığında düve dışında bütün gruplar yıllara göre artış göstermektedir. Düve sevkleri incelendiğinde 2004 ve 2006 yıllarında sayılarının birbirine yakın olduğu, 2005 yılında ise bu sayının 2004 ve 2006 yılı düve sayısının iki katına yakın olduğu tespit edilmiştir (Tablo 4). Üç yıl içerisinde 3 162 adet kamyonla 105 015 baş hayvan yurdun değişik illerine sevk edilmiştir.

Bu sevkleri türlerine göre ayırdığımız zaman 47 328 baş büyükbaş, 57 521 baş küçükbaş ve 166 baş tek tırnaklıdır. Burada küçükbaş sevkini sayı olarak büyükbaş sevkini takip etmektedir.

4. 3. Sevk Zamanı

Veriler incelendiğinde 8, 9 ve 10. aylarda yapılan sevklerin sebebi, hayvanların besi amacıyla yemin bol ve ucuz olduğu illere götürülmesidir. 1, 11 ve 12. aylarda yapılan sevklerin sebebi ise son üç yılda kurban bayramının birinci ve on ikinci aylara denk gelmesidir.

Mevsimler itibariyle incelendiğinde sevklerdeki hayvan sayılarının sonbahar ve kış aylarında artış gösterdiği ve aralarındaki farkın önemli olduğu gözlenmektedir ($P<0.05$). Bu mevsimlerde sevk artış göstermesinin nedeni incelendiğinde sonbahar sevklerinin büyük bir bölümü besi amaçlı olarak yapılmaktadır. Özellikle dana ve tosunlar kesime alınmadan önce yemin bol ve ucuz olduğu bölgelere götürülüp besiye alınmaktadır. Kuzular ise genellikle besi amacıyla güneydoğu illerine sevk edilmektedir. Bölgemizde mera sezonun sona ermesiyle beraber kışlık kaba ve kesif yem ihtiyacını karşılayamayan üreticiler kışın hayvanları ahırda besiye almak yerine sezon sonunda hayvanları tüccar ve besicilere satmaktadırlar. Bu dönemde canlı hayvan fiyatları ucuzladığı için batı bölgelerindeki besiciler, bölgeden hayvan toplamaktadır. Mera sezonun başında bölgedeki canlı hayvan fiyatları batı bölgeleriyle aynı veya daha yüksek olabilmektedir. Sezon sonunda ise fiyatların düştüğü gözlenmiştir. Sevk edilen hayvanların %47,6'sı besi amaçlı olarak sevk edilmiştir.

4. 4. Sevklerin Nedeni

Sevklerin nedeni incelendiğinde ana sebebin sevk yapılan bölgelerdeki nüfus yoğunluğundan kaynaklandığı görülmektedir. Türkiye’de tarımsal bölgeler bakımından nüfus dağılımı incelendiğinde Türkiye nüfusunun %70,8’i Ege, Marmara, Akdeniz, Karadeniz bölgelerinde yaşamaktadır (24). Kuzeydoğu Anadolu tarım bölgesinde ise yetiştirilen hayvan sayısının fazla olmasına rağmen nüfusun az olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak yetiştirilen ihtiyaç fazlası hayvanlar sevkleri, ihtiyaçlarını karşılamak nedeniyle nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelere yapılmaktadır. Satmak amacıyla yapılan sevklerin çoğunluğu üreticinin elden çıkarmak istediği veya ekonomik ihtiyacını karşılamak amacıyla elden çıkardığı hayvanlardır. Veriler incelendiğinde satmak amacıyla sevk yapılan illerin başında Erzurum gelmektedir. Erzurum da bulunan hayvan pazarının haftada 6 gün açık olması çevre illere göre hayvan alım satımı işlemlerinin daha fazla yapılması çevre il ve ilçelerden hayvan nakillerinin Erzurum’a yapılmasında etkili olmaktadır (24). Göç nedeniyle yapılan sevkler fazla olmamakla beraber bu sebeple yapılan sevkler ağırlıklı olarak Iğdır’a yapılmaktadır. Üreticiler başka şehirlerde yaşamak amacıyla göç ettiklerinde besledikleri hayvanlarını da beraberinde götürmektedir.

4. 5. Sevk Yapılan Bölgeler

İlçeden yapılan sevklerin en fazla İç Anadolu ve Marmara bölgelerine yapıldığı tespit edilmiştir. Sevk yapılan bölgeler arasındaki farkın önemli olduğu görülmektedir ($P < 0.05$). En az sevk Karadeniz bölgesine yapılmıştır. Batı bölgelerindeki nüfusun yoğun olması ve bu bölgelerde kültür ırkları ile yapılan entansif hayvancılığın artması nedeniyle, bölgemizdeki kasaplık yerli ırkı hayvanlar bu bölgelerin ihtiyacını karşılamak amacıyla da sevk edilmektedir.

4. 6. Sevk Edilen Hayvan Türleri

Hayvan türleri arasındaki fark incelendiğinde aralarındaki farkın önemli olduğu görülmektedir. Sevki yapılan tek tırnaklıların çok az olduğu yoğunluğun büyükbaş ve küçükbaş ta olduğu görülmektedir. Bu iki grup arasındaki fark incelendiğinde farkın küçükbaş hayvanların lehine önemli olduğu tespit edilmiştir ($P<0.05$).

Türler arasında cinsiyet bakımından sevk nedeni incelendiğinde danaların genelde besi amaçlı, tosun ve düvelerin besi ve kurbanlık olarak ineklerin ise kesim amaçlı sevklerinin ağırlıklı olarak yapıldığı görülmektedir. Küçükbaş hayvanların ise besi ve kesim amaçlı olarak sevklerinin yapıldığı görülmektedir. Tek tırnaklıların sevk ise tamamına yakını koşum amaçlı ve Van'a yapılmaktadır.

Bölgede, kurbanlık sığır yetiştiriciliğinin yoğun olarak yapılmaktadır. Kurbanlık için ayrılan hayvanlar Kurban Bayramı öncesi besiye alınmakta ve bayramdan önce batı illerine sevk edilmektedir. Bölgedeki yetiştiriciler kurbanlık olarak ayırmış olduğu hayvanları sezondan önce besiye almakta ve sezon başında besiye aldığı kurbanlıkları en iyi pazar şartlarının ve nüfusun yoğun olduğu illere kurban bayramına 1, 1.5 ay kala götürerek bu amaçla satmaktadır. Son 3 yılda Kurban bayramının Ocak ayına denk gelmesi nedeniyle Aralık ve Ocak aylarında toplam 30 107 baş hayvan kurbanlık amacıyla sevk edilmiştir. Üç yıl içinde yapılan sevklerin % 28,7'si kurbanlar oluşturmaktadır.

4. 7. Sevkte Kullanılan Araçlar

Sevkler yapılırken en önemli faktörlerin başında sevk araçları gelmektedir. Genelde hayvan sevkleri kamyonla, trenle ve yürütülerek yapılmaktadır. Yürütülerek sevk yapılması kanunen yasaktır. Sevklerin tamamına yakını kamyonla yapılmaktadır. Satın alınan veya sevk edilecek hayvanların buldukları yerden araçlara bindirilmesi, sevklerin istenilen yere kadar yapılabilmesi, taşıma maliyetinin

az olması, sevk süresinin kısa olması vb. sebepler sevklerin kamyonla yapılmasında tercih sebebi olmaktadır. Araçlar üstü açık kasalı kamyonlardır. İlçeden yapılan sevklerde en çok orta boy denilebilecek 13,2 m²'lik kamyonlar kullanılmaktadır. Bu kamyonları 17,3 m²'lik ve 9,45 m²'lik kapasiteye sahip kamyonlar takip etmektedir (Şekil 5). Orta boy kamyonların kullanılma sebebinin bir veya iki yetiştirici tarafından doldurabileceği ve istenilen mesafeye rahatlıkla gidebilecek mahiyette olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Sevklerde kullanılan araçlar Avrupa Birliği standartlarına uygun değildir. Araçlar hayvan taşımak için gerekli donanıma sahip olmayan değişik amaçla yük taşımakta kullanılan araçlardır. Standartlara uymayan araçlarla yapılan sevkler hayvan sağlığını ve refahını olumsuz etkilemektedir. Bu dönemde taşıma stresi ile birlikte hastalık belirtileri ortaya çıkarak diğer hayvanlara hastalık etkenini bulaştırabilir (3).

4. 8. Sevk Esnasında Hayvan Başına Düşen Alan

Sevkler esnasında hayvanlara sağlanacak alanlar karşımıza önemli bir problem olarak çıkmaktadır. Sevk esnasında büyükbaş hayvan başına düşen ortalama alan 0,84 m², koyun- keçi için 0,41 m², kuzu-oğlak için 0,16 m² ve tek tırnaklı için 1,45 m² dir. Büyükbaş hayvan başına düşen alan standartların altındadır. Koyun – keçi için hayvan başına düşen alan standartlara uygundur. Aşırı yükleme hayvanların refahını etkilediği gibi ürünü de etkilemektedir (14). Üreticiler hayvan sevklerinde maliyeti düşürmek hayvan başına düşen alanda standart alını sağlamak yerine, dar alanda daha fazla hayvan götürmek istemektedirler (Şekil 4). Bu da yerleşim sıklığına neden olmaktadır. Sevk esnasında hayvanların yorgunluktan yatmaları ve düşmeleri nedeniyle, ayaktaki hayvanlar tarafından ezilmektedirler. Molalarda genel kontrol yapılırken yatan veya düşen hayvanlar zorlanarak ayağa kaldırılmaktadırlar. Bu durum sevk esnasında hayvanların refah ve sağlığını olumsuz etkilemektedir. Sevk esnasında hayvanların büyük bir kısmı, anket verilerine göre %87,04'lük kısmı bağlı olarak sevk edilmektedir. Küçükbaş hayvanlar serbest olarak sevk edilirken,

büyükbaş hayvanlar ise bağlı olarak sevk edilmektedir. Hayvan refahı açısından hayvanların bağlanmaları tercih edilmez. Bağlama yerine her hayvanın koyulacağı bireysel bölmeli taşıma araçları tercih edilmelidir (24).

4. 9. Sevklerde Mesafe ve Süre

Sevkleri mesafe ve süre açısından incelediğimizde; mesafe olarak büyükbaş hayvanların genellikle 1000 km ve üzerinde ki mesafelere sevk edildiği görülmektedir. Küçükbaş hayvanlar ise çoğunlukla 1000 km'lik mesafelerin altındaki bölgelere sevk edilmektedir. Süre olarak da büyükbaşların 16 saat üzerinde, küçükbaşların ise 8 saat altındaki sürelerde daha çok sevk edildiği görülmektedir. Yüklenen hayvan sayısına, aracın tipine, mevsime, yol şartlarına ve şoförün tecrübesine bağlı olarak sevk süresi değişmekle beraber araçlar ortalama 80 km/ sa hızla kullanılmaktadır. Uzun mesafelere giderken yorulma, açlık ve susuzluğa bağlı olarak hayvanların yere yatma ve huzursuzluk gösterdikleri tespit edilmiştir. Özellikle sıcak havalarda hayvanlarda huzursuzluğun artmasını önlemek amacıyla fazla mola verilmediği yapılan görüşmelerde bildirilmiştir.

4. 10. Hayvanları Araçlara Bindirip İndirirken Rampa Kullanılması

Araçlara hayvanlar bindirilip indirilirken hayvanların rampa ihtiyacı kamyonların arka kapakları açılarak karşılanmaktadır. Standartlara uygun olmayan bu bindirip indirme yöntemi sakıncalıdır. Ayrıca bu rampanın kaygan olmayan sert malzemedden yapılması da önemli vurgulanmaktadır (17). Rampalar hayvanların ayağının kaymayacağı şekilde düzenlenmeli, hayvanlar sopa ile dövülerek, kulak ve kuyruğu bükülerek, hayvanlara acı vererek yükleme yapılmamalıdır (3). Bunun yanında yükleme yapılacak araç eğer kapalı ise aracın içinin aydınlatılması hayvanın daha istekli bir şekilde araca girmelerini kolaylaştıracaktır (10, 23). Boşaltma esnasında hayvanları ürkütmemek, heyecanlandırmamak gerekir, böylelikle tökezlemelerine ve yaralanmalarının önüne geçilebilir (15).

Sevk araçlarının üstü kışın tente-branda ile örtülürken, sıcak havalarda üstü açık olarak hayvan sevk edilmektedir. Yaz aylarında araçların üstünün açık olması yüksek rakımlı yerlerden geçerken hayvanların soğuk havaya maruz kalmalarına neden olmaktadır. Kış aylarında ise tente-branda kullanılmakta ama ortamın sıcaklığının düşmemesi için gerekli ve yeterli havalandırma yapılmamaktadır. Bunun sonucunda içerdeki nem ve zararlı gazlar artmakta ve hayvanların sağlığını ve refahını olumsuz yönde etkilemektedir. Hayvan sevklerinde kullanılan araçların HSZY (Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Yönetmeliği)'e göre mahalli belediyelerden ruhsat almak zorundadır. Fakat sevklerde kullanılan araçlar hayvan sevkleri için düzenlenmemiş, üstü açık kasalı kamyonlardır.

Hayvan sevki yapan üreticilerle yapılan görüşmelerde canlı hayvan taşıma konusunda tecrübeli olan şoförlerin, taşıma konusunda tecrübesi olmayanlara göre taşıma esnasında daha dikkatli oldukları bildirilmiştir. Sürücüler hayvan refahı konusunda eğitimden geçirilmesi ve sertifika verilen sürücülerin bu işte istihdam edilmeleri hayvanların sağlıklı şekilde taşınmaları bakımından önemlidir (3).

Yapılan araştırma göstermiştir ki; Sarıkamış'tan ve genel olarak doğu bölgelerimizden yapılan hayvan sevkıyatı artarak devam edecektir. Hayvan refahı uygulamalarının da sektöre bir yaptırımlar zinciri olarak etki edeceği bir gerçektir. Hayvan nakilleri de bundan payını alacaktır. Araştırmadan elde edilen verilere bakıldığında yapılan sevklerde hayvan refahı kurallarına tam anlamıyla uyulmadığı görülmüştür. Araştırmada uygulanan ankete göre nakil araçlarının sürücülerinin %55'i lise ve üniversite mezunudur. Ayrıca ankete katılanların yarıdan fazlası taşıdıkları her iki yükten birini canlı hayvanların oluşturduğunu söylemiştir. Bu durum aslında değerlendirilmesi gereken bir fırsattır. Çünkü sürücülerin çoğu eğitim düzeylerine bağlı olarak yeni kuralları rahatlıkla kabul edecek ve yeni uygulamaları kabullenecek durumdadır. Yine ankete katılanların yarıdan çoğunun canlı hayvan sevkıyatıyla ilgilenmeleri bu konuda tecrübe kazandıklarını gösterir. Bu şartlar da hayvan naklini profesyonel olarak gerçekleştirecek kişi ve şirketlerin oluşmasının çok da zor olmadığını göstergesidir. Bunu evden eve nakliye örneğiyle desteklersek

ikisinin arasında çok fark olmadığını görürüz. Yani özel donanımlı kamyonlar ve sürücünün yanına verilecek hayvandan anlayan bir refakatçi (Veteriner sağlık memuru, teknisyen, tekniker) ile oluşturulmuş ekiplerden müteşekkil bir nakliye şirketi bu sorunun çözümlenmesinde ilk adım olabilir. Ayrıca yukarıda bahsi geçen mesleklere de istihdam imkânı sağlanmış olur. Bu şirketlerin işleteceği ve Türkiye'nin orta kesimlerinde (Ankara-Yozgat-Kayseri) oluşturulacak bir tesisle uzun yola çıkan hayvanların 24 saat süre ile dinlenmeleri de sağlanabilir. Böylece 14 saatin üstündeki yolculuklar için de bir çözüm önerisi hayata geçirilmiş olabilir. Tüm bunlar 'Hayvan Refahı' kavramının hayvan nakillerine getireceği yaptırımla hazırlık olması açısından önem taşımaktadır. Hayvanların kötü şartlar altında gerçekleşen nakillerden sonra hastalıklara karşı dirençsiz oldukları bilinen bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında da refah kurallarına uygun yapılan bir nakilin hayvancılık açısından ne kadar önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkar. Mademki hayvan refahı kavramını hayvancılık sektörünün bir parçası olarak kabul edilmiştir ve bundan dönüş yoktur. O halde sektörün her faaliyetinde bu kurallar yerine getirilecektir. Bu yüzden konu ile ilgili yeni fikir, teklif ve araştırmalara ihtiyaç olduğu bir gerçektir.

5. ÖZET

Hayvancılık hem insanların beslenmesi açısından hem de ekonomik olarak vazgeçilmez sektörlerden biridir. Özellikle iklimin bitkisel üretime uygun olmadığı bölgelerde hayvancılık tarım sektörünün en önemli kollarından biri halindedir.

Kuzeydoğu tarım bölgesinde yer alan Kars'ın Sarıkamış ilçesinde halkın geçim kaynakları başında hayvancılık gelmektedir. Her yıl ilçede bulunan mevcut hayvan sayısının yaklaşık olarak %38'i çeşitli nedenlerden dolayı değişik bölgelere sevk edilmektedir. İlçedeki hayvancılığın tamamına yakını yerli ırklarla ve geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır.

Hayvan refahı sektörün her aşamasında uygulanması gereken kurallar zinciri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle üzerinde durulan hayvan sevklerindeki refah yörenin özelliğinden dolayı incelenmesi gereken bir unsurdur.

Sevkin başlangıcından, sevk süresince ve sevkin bitimine kadar refah kurallarına uyulmadığı yapılan görüşme ve incelemeler neticesinde ortaya çıkmıştır. Sevkin en önemli parçası olan sevk aracı, sevkle uğraşan personelin eğitimi karşımıza çözülmesi gereken problemler olarak çıkmaktadır.

Hayvan sevkinde dikkat edilmesi gereken en önemli husus sevkin ana materyali olan hayvanların 'hissedebilen varlık' olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Tarım ve Köyişleri Bakanlığının son yıllarda 'Hayvan Refahı' konusunda çıkarmış olduğu kuralların teorikte kalmaması hızlı bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Başta bu işle uğraşan sağlık personeli, üreticiler ve bu işin taşıma kısmını yapan şoförler eğitime tabi tutulmalıdır. Sevk yapılırken kullanılan araçlar gerekli donanımına sahip olmalı, hayvanların azami rahatını sağlayacak alet ve ekipman kullanılmalıdır. Bu amaçla sadece hayvan sevkıyatı yapmak için kurulacak şirketlerin, sektörün bu kısmında önemli işlevler üstleneceği bir gerçektir.

6. SUMMARY

Livestock industry is one of the inevitable sectors for both the food and the economic situation. Especially under the non-suitable climate, where is not allow plant farming, animal husbandry is one of the most important branches of rural economy.

Livestock production comes at first rank of living-sources in Sarıkamış which is located on North-west agricultural region. Approximately 38% of animal stocks have been sent to the different regions because of several reasons. Animal husbandry in the region has been made by mainly local breeds and traditional management systems.

Animal welfare is appears as a group of rules have to be applied in the each level of livestock sector. Especially, animal welfare in the transporting procedure of animals is very important element because of the region's nature.

It was defined from the study that animal welfare rules has not be applied during the transports made from Sarıkamış. Vehicles used in the transport and the education of personal dealing with animal transport appeared as two main problems have to be solved.

The most important thing in the animal transporting which is needed to be paid attention is that “sentient being” which is the main material of transportation should not be forgotten. The rules related to the “Animal Welfare” taken by Ministry of Agriculture should be practised. First of all, the health staff which is interested in that subject, producers and drivers should be trained. During the transportation, vehicles, tools and equipments which can save the welfare of animals should be used. Establishment of the companies which professionally deals with animal transport can solve the many welfare problems during the animal transports.

7. KAYNAKLAR

1- Akçapınar, H. ve Özbeyaz, C., 1999, Hayvan Yetiştiriciliği Temel Bilgileri, Ankara

2- Anonim, 2002 a, The Welfare Animals During Transport (detalis for horses, pigs sheep and cattle). European Commission Healty&Consumer Protection Directorate-General, Report of the Scientific Committee on Animal Health and Animal Welfare Adopted on 11 March 2002

3- Anonim 2002 b, The Walfare Animals During Transport (detalis for horses, pigs sheep and cattle). European Commission Health & Consumer Protection Directorate-General, Report of the Scientific Committee on Animal Health and Animal Welfare Adopted on 11 March 2002

4- Anonim, 2007 a, 2007 Yılı Hayvan Hareketleri Kontrolü, Genelge 2007/13, 25 Ocak 2007 – 002926, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı

5- Anonim, 2007 b, Hayvancılık, [www.ekodialog.com/Turkiye ekonomi/hayvancilik](http://www.ekodialog.com/Turkiye_ekonomi/hayvancilik)

6- Arık, M., 2005, Türkiye’de Birinci Hayvan Refahı ve Veteriner Hekimliği Eğitimi Konferansı, Türkiye’de Hayvan Refahı Mevzuatının Uygulanması, syf: 9-13, Ankara.

7- Broom, D., M., 1996, Animal welfare defined in terms of attempts to cope with the environment. Acta Agricultura Scandinavica, Section A, Animal Science Suupplement, 27:22-28.

8- Duncan, I. J. H., Poole, T.B., 1990, Promoting the welfare of fam and captive animals, In Managing the behavior of animals, Edited by P.Monaghan and D.Wood – Gush, Chapman and Hall, Cambridge, UK.

9- Emsen, H., 1988, Hayvan yetiştirme İlkeleri, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootečni Bölümü, syf.: 36, Erzurum.

10- Frase, A. F. ve Brom, D. M., 1997. Farm animal behaviour and welfare. CAB international, Wallingford, UK.

11- Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Yönetmeliği, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Resmi Gazete, 15 Mart 1989, Sayı – 20109

12- FAO, 2005, <http://faostat.fao.org/faostat>

13- Keeling, L., Jensen, P., 2002, Behavioural Disturbances,Stres and Welfare.İn:The Ethology of Domectic Animals, An Introductory Text.Ed.by P.Jensen.CABI Publishing, 79-99.

14- Kenney, F. J. ve Tarrant, P. V., 1982, Behaviour of cattle during transport and penning before slaughter. In farm animal behaviour and welfare, Frase, A. F. ve Brom, D. M. CAB international, Wallingford, UK.

15- KTİM, 2006, Tarım ve Köyişleri Kars Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları.

16- Özdemir, İ., 2005, Türkiye’de Birinci Hayvan Refahı ve Veteriner Hekimliği Eğitimi Konferansı, Kesimhanelerde Hayvan Refahına İlişkin Konferans Metin Özeti, syf: 31-36

17- Saatcı, M., 2005, Türkiye’de Birinci Hayvan Refahı ve Veteriner Hekimliği Eğitimi Konferansı, Kars ilinden Yapılan Hayvan Nakilleri ve Hayvan Refahı, syf: 141-144.

18- Savaş, T., Daş, G., Yurtman, İ. Y., Konyalı, A., Karaağaç, F., 2004, Organik Hayvansal Üretim ve Hayvan Refahı: Teori ve Uygulamada Olası Çelişkiler. 1st International Congress on Organic Animal Production and Food Safety. 28 April-1 May 2004, Kuşadası-TURKEY.

19- STİLÇEM, 2006, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Sarıkamış Tarım İlçe Müdürlüğü Kayıtları.

20- Swanson, J., C., 1995, Farm Animal Well-Being and Intensive Production Systems. Journal of Animal Science, 73:2744-2751.

21- TÜİK, 2007, Türkiye İstatistik Kurumu, [http:// www.tuik.gov.tr/](http://www.tuik.gov.tr/)

22- Ünal, N., 2005, Türkiye’de Birinci Hayvan Refahı ve Veteriner Hekimliği Eğitimi Konferansı, Türkiye’de Çiftlik Hayvanlarının Yetiştiriciliği ve Refahı, syf: 109-115.

23- Van Putten, G., 1982, Handling of slaughter pigs prior to loading and during loading on a lorry. In farm animal behaviour and welfare, frase, A. F. ve Brom, D. M., CAB international, Wallingford, UK.

24- Yıldız, A. ve Hayırlı, A. 2005, Türkiye’de Birinci Hayvan Refahı ve Veteriner Hekimliği Eğitimi Konferansı, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinden Canlı Hayvan Nakilleri ve Hayvan Refahı, syf.: 129-137

8. ÖZGEÇMİŞ

1972 yılında Kars'ın Sarıkamış ilçesinde doğdu. İlk, Orta ve Lise öğrenimini Sarıkamış'ta tamamladı. 1990 yılında girmiş olduğu Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootečni Bölümünün'den 1994 yılında mezun oldu. 1997 yılında Milli Eğitim Bakanlığında sınıf öğretmeni olarak göreve başladı. 2001 yılında Tarım ve Köyişleri Bakanlığına Ziraat Mühendisi olarak geçti. 2005 yılında Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Zootečni Ana Bilim Dalında Yüksek Lisansa başladı.